

UNA LECTURA DE L'ASSAIG
ECONOMIC POSSIBILITIES FOR OUR
***GRANDCHILDREN* DE JOHN MAYNARD KEYNES**

MIQUEL RUBIROLA I TORRENT, autor del llibre *Keynesianismos*.
Una inmersión rápida, de Tibidabo Ediciones (2017).

23 de gener de 2018

A tall d'introducció. Les dificultats per a comprendre Keynes

Permeteu-me, a tall d'introducció, exposar una anotació: comprendre bé la dimensió del pensament de Keynes és més difícil per a nosaltres del que ho fou per als seus contemporanis pel fet que nosaltres hem perdut moltes de les referències intel·lectuals, històriques i polítiques que foren pròpies de Keynes i específiques de la primera meitat del segle XX.

En primer lloc, constatem que en el món d'avui ha desaparegut la confrontació ideològica entre capitalisme i comunisme o amb altres sistemes econòmics i polítics totalitaris com el nazisme i el feixisme, una confrontació que va influir poderosament en el pensament de Keynes.

En segon lloc, des de la mort de Keynes, el 1946, hem viscut una etapa de divulgació i aplicació de les idees de Keynes en mans dels economistes i polítics prokeynesians, segons teories i polítiques econòmiques que foren predominants entre 1945 i 1975, qualificades de «keynesianes» i que no coincidien amb el que Keynes va escriure i defensar. Aquests trenta anys, pel cap baix, de keynesianismes han comportat que coneguem més un Keynes postkeynesià que no pas el Keynes original.

També constatem que, entre 1975 i 2005, per compte de l'anomenat «Consens de Washington», per influència de les teories monetaristes, en particular les de l'Escola de Chicago, i pel posicionament de les teories macroeconòmiques

neoclàssiques, Keynes fou distorsionat, i és una versió esbiaixada del seu pensament la que fou dominant al llarg de trenta anys més.

La Gran Recessió actual (amb majúscules), iniciada el 2007, ha fet retornar algunes idees de Keynes, però no pas les seves anàlisis més genuïnes. Com sabem, per combatre la Gran Recessió els governs europeus varen recuperar amb claredat, només en el breu període del setembre del 2008 al setembre del 2009, la importància d'augmentar la demanda agregada i varen aplicar polítiques expansives, però el gruix de les idees essencials de Keynes ha restat del tot inaplicat. Si bé la crisi actual ha propiciat el retorn d'algunes idees de Keynes, aquestes idees s'han centrat sobretot en el Keynes progenitor de les polítiques d'estímul al creixement econòmic. Al costat d'aquest Keynes, que alerta sobre els perills d'un equilibri amb desocupació dels capitals i del treball, hi ha el Keynes de les expectatives incertes que analitza la incertesa no reductible a probabilitats i que estableix formes de racionalitat per a afrontar el futur desconegut.

En aquesta conferència no dispo de temps per a comentar amb més profunditat les dificultats de comprensió de les idees més fidedignes de Keynes i m'hauré de remetre al llibre *Keynesianismos*.¹ La lectura d'aquest llibre permet copsar un Keynes no keynesià que qualifico de «liberal amb ànima social», constatar un significat de *The general theory of employment, interest and money* (*La teoria general de l'ocupació, l'interès i el diner*) diferent del que ens fou transmès des dels diversos keynesianismes, i reviure, també, algunes idees clau en el pensament de Keynes, com ara la distinció entre el concepte d'incertesa i la noció de risc, que és de gran importància per a la comprensió de les crisis que afecten els sistemes financers. A partir d'ara anomenaré el llibre *La teoria general de l'ocupació, l'interès i el diner* de manera abreujada com *La teoria general*.

El problema polític fonamental de la humanitat

Malgrat no poder aprofundir en el perquè de les dificultats de comprensió dels escrits de Keynes, sí que voldria comentar un element que considero essencial en les idees de Keynes. Al meu entendre, tot l'aparell analític desplegat a *La teoria general* i en altres escrits està orientat a trobar solucions al que ell va qualificar d'«el problema polític fonamental de la humanitat».

¹ Miquel RUBIROLA, *Keynesianismos. Una inmersión rápida*, Barcelona, Tibidabo, 2017.

En el text de 1926 titulat «Liberalism and labour» (Liberalisme i laborisme), Keynes afirma que «el problema polític fonamental de la humanitat consisteix a combinar tres dimensions: eficiència econòmica, justícia social i llibertat individual». Segons Keynes, «la primera necessita la crítica, la prudència i el coneixement tècnic; la segona, un esperit desinteressat i entusiasta que mostri afecte envers l'home ordinari, i la tercera, tolerància, amplitud de mires, valoració de les excel·lències de la diversitat i de la independència; tenir un esperit que per damunt de totes les coses prefereix donar oportunitats lliures al que és excepcional i ambiciós». Segons el meu parer, tota l'obra de Keynes està orientada a trobar la manera de combinar eficiència econòmica, justícia social i llibertat individual.

Afermar els fonaments de la convivència en forma de societat liberal pluralista que combini eficiència econòmica, justícia social i llibertat individual no és quelcom fàcil i així ho va copsar Keynes. Com escriu en el primer paràgraf del darrer capítol de *La teoria general*: «Els principals defectes de la societat econòmica en la qual vivim són la seva incapacitat per a proporcionar la plena ocupació, i la seva arbitrària i poc equitativa distribució de la riquesa i dels ingressos». L'anàlisi econòmica que Keynes desplega a *La teoria general* és una anàlisi que ha de servir per a superar el primer aspecte de la malaltia: la manca de plena ocupació dels factors productius, el capital i el treball.

Per a Keynes, si els governs no són capaços d'estabilitzar les economies de mercat en la plena ocupació dels recursos, aleshores es perd l'indubtable benefici d'un sistema polític basat en el mercat lliure. Si es perd aquest benefici, l'espai polític és ocupat pels extremistes que ofereixen solucionar el problema econòmic suprimint els mercats, anul·lant la llibertat i renunciant a la pau entre les nacions. Keynes va escriure en un món penjat entre una democràcia decadent i un totalitarisme rampant.

A superar el segon aspecte de la malaltia en el capitalisme, que és la seva «l'arbitrària i poc equitativa distribució de la riquesa i dels ingressos», hi dedica tot el darrer capítol de *La teoria general*. Titula aquest capítol, el XXIV, d'una manera significativa: «Notes finals sobre la filosofia social vers la qual podria conduir la teoria general».

En aquestes «Notes finals», Keynes opina que és il·lusori i a la vegada utòpic pretendre assolir una igualtat perfecta de la riquesa i els ingressos, però les desigualtats econòmiques existents en el temps en què va viure ja li semblaven del tot inacceptables. L'any 1936, en aquest darrer capítol de *La teoria general*, escriu: «Per part meva penso que hi ha una justificació social i psicològica per a les importants desigualtats dels ingressos i de la riquesa, però no per a unes disparitats tan grans com les que existeixen actualment. Hi ha valuoses activitats humanes que requereixen la motivació de fer diners i l'entorn de la propietat privada de riquesa per a llur total realització. (...) Però per a estimular aquestes activitats i la satisfacció d'aquestes inclinacions (a fer diners) no és necessari que hom jugui amb apostes tan elevades com ara (apostes que comporten aquesta gran desigualtat dels ingressos i de la riquesa). Apostes molt inferiors poden complir igual de bé la funció (de crear riquesa), tan aviat com els jugadors s'hi han acostumat. La tasca de trasmudar la naturalesa humana no ha d'ésser confosa amb la de manipular-la».

Al llarg de la seva vida, Keynes mostrarà preocupació pels desequilibris econòmics entre les classes socials i dedicarà molt esforç a entendre els mecanismes de cohesió social, les causes dels seus desajustos i la manera de combatre les desigualtats des de l'anàlisi econòmica i des de la política. A tall de mostra, podem citar tres paràgrafs significatius dels seus llibres que ens poden servir de referència i reflexió.

En el segon capítol del llibre *The economic consequences of the peace* (*Les conseqüències econòmiques de la pau*), publicat el 1919 per a expressar el seu rebuig al Tractat de Pau de París signat a Versalles, titulat «Europe before the war» ('Europa abans de la guerra'), Keynes escriu: «Europa estava organitzada socialment i econòmicament per a assegurar la màxima acumulació de capital. Si bé hi havia una certa millora continuada en les condicions de la vida corrent de la massa de la població, la societat consentia que la major part dels ingressos anés a parar en mans de la classe social menys disposada a consumir-los. Els nous rics del segle XIX no estaven fets per a grans despeses i preferien el poder que els proporcionava la col·locació del diner als plaers de la despesa immediata. Precisament la desigualtat en la distribució de la riquesa era la que, de fet, feia possible aquelles vastes acumulacions de riquesa fixa i d'augment de capital que distingien aquella època d'altres. (...) Era permès als capitalistes emportar-

se la major part del pastís econòmic, però aquest poder anava acompanyat del deure d'estalviar. Aquest deure d'estalviar constituïa la novena part de la virtut i l'augment del pastís fou objecte de veritable religió».

En el llibre *A track on monetary reform (Breu tractat sobre la reforma monetària)*, de l'any 1923, escriu: «Cap home enèrgic consentirà continuar sentint-se pobre si suposa que els altres homes s'han enriquit amb especulacions que han tingut èxit. La transformació del comerciant i de l'empresari en especulador suposa un cop dur per al capitalisme, ja que destrueix l'equilibri psicològic que permet l'existència continuada d'avantatges desiguals. La doctrina econòmica dels beneficis normals, adoptada subconscientment per tothom, és una condició necessària per a la justificació del capitalisme. Només es pot fer costat a l'home de negocis en la mesura que els seus beneficis semblin tenir relació amb l'aportació que la seva activitat procura a la societat».

Keynes, en el text de 1925 titulat *The economic consequences of Mr. Churchill (Les conseqüències econòmiques del Sr. Churchill)*, va ser molt clar respecte als costos socials de la pèssima decisió de retornar la lliure al patró or. Escriu: «Estem a la meitat de camí entre dues teories de la societat democràtica. Una sosté que els salaris s'han de fixar amb referència al que és «equitatiu» i «raonable» també entre les classes socials. L'altra teoria, la del monstre econòmic, defensa que els salaris s'han d'establir mitjançant la pressió econòmica; en altres paraules, els salaris s'han de fixar pels fets durs, ja que la nostra immensa màquina ha de funcionar a tota pressió, atenent només al seu equilibri com un tot i sense prestar atenció a les conseqüències ocasionals per a grups d'individus». I prossegueix: «El patró or, amb la seva dependència de la pura sort, la seva fe en els «ajustos automàtics» i el seu oblit general dels aspectes socials, és un símbol i un ídol essencial dels qui es troben a la sala de comandament de la màquina (econòmica). Crec que ells són immensament irreflexius en el seu oblit, en el seu vague optimisme i en la seva confortable creença que mai no passa res veritablement seriós. Nou de cada deu vegades no passa res realment seriós: simplement una petita calamitat als individus i als grups. Però correm un risc la dècima part de les vegades i és, a més, un risc absurd».

Les tres cites que he utilitzat dels llibres *The economic consequences of the peace* (1919), *A track on monetary reform* (1923) i *The economic consequences of*

Mr. Churchill (1925) mostren una visió de l'economia política centrada en la importància dels valors morals que cohesionen la societat i, sobretot, assenyalen la importància que Keynes donava als pactes socials entre els agents que actuen en l'economia i els governs democràtics; pactes que han d'ésser orientats des de l'anàlisi econòmica tal com Keynes l'entenia.

El contrast entre Hayek i Keynes entorn al problema polític fonamental

La definició de Keynes del problema polític fonamental contrasta amb la posició de Hayek i sabem que la controvèrsia Keynes-Hayek ha definit tota la teoria econòmica moderna des de la dècada dels anys trenta i quaranta del segle passat fins ara. El que els economistes tenim sempre damunt la taula és aquesta qüestió de com modular la compatibilitat entre eficiència econòmica, justícia social i llibertat individual.

En el capítol tercer del llibre *Keynesianismos*, «Una revolució conceptual en la teoria econòmica», analitzo amb més profunditat les dues visions diferents de l'economia política i de les crisis segons Hayek i segons Keynes. Per apuntar avui —només a títol de guia— quina és la diferència entre aquestes dues visions, citaré textualment les frases següents del magnífic llibre *The road to serfdom* (*Camí de servitud*), de Hayek, publicat el 1944, i dedicat de manera sincera «Als socialistes de tots els partits». Hayek escriu: «L'economia de mercat és la manera més eficient d'organitzar la producció i l'intercanvi (de béns i serveis), i qualsevol alteració de la regla estricta del mercat porta destrucció de la llibertat econòmica i reducció del nivell de vida (...). Hem d'afrontar el fet que la preservació de la llibertat individual és incompatible amb la satisfacció plena de les nostres visions de política distributiva».

A la dècada de 1970 Hayek va fer un pas endavant més radical, més restrictiu, i va dir que «el punt més essencial que ha d'ésser remarcat és que la justícia social només té sentit com a concepte en una economia centralment planificada, però és inaplicable als resultats d'un procés espontani». Com escriu amb contundència en el llibre de l'any 1976 *The mirage of social justice* (*El miratge de la justícia social*), un títol ben explícit de la seva posició, «l'expressió *justícia social* no té cap mena de sentit quan s'aplica a una societat d'homes lliures» (vegeu el segon volum de *Law, legislation and liberty* (*Dret, legislació i llibertat*, (1973-1979))).

Aquest parer de Hayek s'ha imposat en la visió actual del discurs econòmic i una gran majoria d'economistes creu que existeix una incompatibilitat radical entre igualtat social i eficiència econòmica. Per a molts economistes, l'afirmació de Hayek que he citat abans segons la qual «l'economia de mercat és la manera més eficient d'organitzar la producció i l'intercanvi, i qualsevol alteració de la regla estricta del mercat porta destrucció de la llibertat i reducció del nivell de vida», és una afirmació plena de validesa.

Keynes té una idea de l'economia política radicalment diferent de la de Hayek. En un text titulat *The end of laissez-faire (El final del laissez-faire)*, publicat el 1926, Keynes escriu: «El capitalisme sàviament portat pot esdevenir probablement més eficient per a atènyer finalitats econòmiques que cap altre sistema alternatiu que puguem tenir present. Però aquesta afirmació és molt discutible. El nostre problema és endegar una organització social tan eficient com sigui possible sense ofendre el que concebem com la nostra manera satisfactòria de viure».

Segons Keynes, per a endegar una organització social tan eficient com sigui possible sense ofendre la nostra manera satisfactòria de viure, s'ha de poder disposar d'un *art de governar* basat en les doctrines de l'economia política, i això comporta decisions polítiques que han d'anar acompanyades d'un pensament que sigui *analític*, però alhora aquest pensament ha d'estar presidit per una filosofia ètica («ciència que tracta de la moral i de les obligacions de l'home», segons el significat figuratiu del *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra). Una filosofia ètica que permeti dibuixar com ha d'ésser una organització que valgui la pena per a tota la comunitat humana, més enllà dels desitjos individuals concretats en la forma particular que cadascun de nosaltres consideri convenient; és a dir, més enllà de la nostra moral particular (allò que «concerneix els costums, actes i pensaments humans respecte a llur bonesa o malesa», també segons el diccionari de Fabra). Per a Keynes, és possible definir la vida que val la pena viure amb independència dels criteris i desitjos subjectius.

Constatem que per a Keynes és imprescindible disposar d'un coneixement de les coses tal com són que estigui fonamentat en bases científiques, però ha d'ésser un coneixement que no al·ludeixi parlar de com orientar la vida econòmica cap al que ell qualifica de «raonable, just i bo». L'obra de Keynes és plena d'anàlisis i propostes per a poder donar respostes a preguntes com ara: per a què serveix

l'economia?, quina relació existeix entre l'activitat econòmica i la vida bona?, quanta prosperitat necessitem per a viure «bé, sàviament i de manera acceptable»? Aquestes preguntes foren matèria de reflexió permanent en Keynes i són preguntes que avui en dia un gruix destacat d'economistes considera del tot inadequades per al progrés de la nostra disciplina.

La situació actual de la disciplina de l'anàlisi econòmica és l'altre factor decisiu que ens dificulta la lectura dels textos de Keynes. Per a intentar superar aquesta dificultat, convé recordar que en el cas de grans economistes com foren, per exemple, Adam Smith, John Stuart Mill, Karl Marx o John Maynard Keynes, l'anàlisi econòmica és només una part de la seva filosofia ètica, social i política. Per a ells, la realitat econòmica no és un ens autònom, i menys encara un ens natural. La realitat econòmica està incardinada en la realitat històrica, i aquesta està impregnada d'interessos sectorials parcials però sobretot és dominada pel poder de les idees. Com va escriure Keynes en el paràgraf final de *La teoria general*, «les idees dels economistes i dels filòsofs polítics, tant si són correctes com si són equivocades, tenen més poder del que comunament hom pensa. En realitat, el món és governat per poques coses més. Els homes pràctics que creuen estar totalment exempts de qualsevol influència intel·lectual són, generalment, esclaus d'algun economista difunt. Els maníacs de l'autoritat, que senten veus a l'aire, destil·len llur frenesí d'algun mal escriptor acadèmic d'uns quants anys endarrere. Estic segur que hom exagera molt el poder dels interessos creats comparat amb la implantació gradual de les idees».

D'acord amb el que he comentat, si no volem desvirtuar les teories dels economistes clàssics, entre les quals la de Keynes, i si els volem llegir correctament, hem d'assumir que la seva filosofia, sobretot la seva filosofia ètica, és necessària per a entendre els escrits de caràcter econòmic. Per a aquests autors, l'economia política havia de facilitar el que ells anomenaven una «civilització», en el sentit de fer possible una vida que puguem qualificar de vida socialment digna, de vida bona o de vida que valgui la pena d'ésser viscuda des del punt de vista col·lectiu, més enllà de les preferències individuals. És a dir, aquests autors tenen una idea d'una potencial «civilització ideal».

Segons Keynes, l'economia política és la disciplina que fa possible la prosperitat material, la dimensió ètica de la qual és la civilització. En el brindis d'homenatge

que la Royal Economic Society va oferir a Keynes l'any 1945 poc abans de morir, va dir: «Els economistes no són els custodis de la civilització; són els custodis de la possibilitat de civilització». És a dir, la civilització no es pot definir ni mesurar només a partir de paràmetres de progrés econòmic.

Perquè he escollit fer una lectura de l'assaig «*Economic possibilities for our grandchildren*»

He escollit fer una lectura de l'assaig «*Economic possibilities for our grandchildren*» perquè, segons el meu parer, el contingut d'aquest assaig permet percebre la manera com Keynes entén l'economia política. Crec que no hem de considerar aquest assaig com un text atípic en l'escriptura de l'autor, sense relació amb els seus altres escrits i llibres que són qualificats de més analítics. El text no és només una fuga poètica en el terreny de la utopia, com sovint es presenta; és una peça més del seu pensament sobre els problemes de l'economia política i, també, sobre el funcionament, les finalitats i les contradiccions del capitalisme. Tot i que Keynes no utilitza en cap ratlla del text el mot *capitalisme*, no hi ha cap dubte que l'assaig és una reflexió sobre aquest model de societat i les perspectives del seu potencial futur.

La brevetat del text i el seu contingut, considerat massa extravagant per a un debat seriós; les perspectives econòmiques que Keynes plantejava per als nets dels seus contemporanis a un horitzó de cent anys; l'extemporaneïtat de parlar de coses que els polítics i molts economistes sovint defugen considerar; tot plegat va comportar que en vida de Keynes l'assaig fos quasi ignorat. O bé, en el millor dels casos, que fos considerat una *pièce d'occasion*, un simple *jeu d'esprit*, com diuen els francesos, en el qual destaca la ment «errant, inquisitiva, intuïtiva, provocadora» de Keynes, en paraules d'A. W. Plumpton, un dels seus alumnes de Cambridge.

Actualment, els greus problemes que presenta el capitalisme contemporani, ja abans de la Gran Recessió actual, han fet retornar a un primer pla de les nostres reflexions el contingut d'aquest assaig, com prova, entre altres mostres, la publicació, l'any 2008, del llibre *Revisiting Keynes. Economic possibilities for our grandchildren*, coordinat per Lorenzo Pecchi i Gustavo Piga.² En aquest llibre,

² Lorenzo PECCHI, Gustavo PIGA (ed.), *Revisiting Keynes. Economic possibilities for our grandchildren*, Cambridge, The MIT Press, 2008, p. 232.

hi han participat setze economistes contemporanis de primera fila: William J. Baumol, Leonardo Becchetti, Gary S. Becker, Michele Boldrin, Jean-Paul Fitoussi, Robert H. Frank, Richard B. Freeman, Benjamin M. Friedman, Axel Leijonhufvud, David K. Levine, Lee E. Ohanian, Edmund S. Phelps, Luis Rayo, Robert Solow, Joseph E. Stiglitz i Fabrizio Zilibotti.

Aquest llibre, que inclou una exposició introductòria dels coordinadors Pecchi i Piga, mostra la diversitat de lectures dels setze economistes participants respecte al text de Keynes i, alhora, palesa que el nucli central de l'argumentació de Keynes en aquest assaig és difícil de comprendre des de la teoria econòmica moderna.

Reitero que he escollit fer una lectura d'aquest assaig perquè, des del meu punt de vista, és un text que aporta una pista prou significativa pel que fa a la manera de pensar Keynes els problemes de l'economia política. L'assaig respon a preocupacions permanents en Keynes, com les preguntes següents: quina és la utilitat de la riquesa?, què significa portar una vida digna?, quanta quantitat de diners necessitem per a gaudir d'una vida digna?, com hem d'utilitzar la llibertat individual a partir de la pressió de les necessitats econòmiques que constantment reproduceix el capitalisme?, com hem d'ocupar el temps de lleure no dedicat a la producció de béns i serveis econòmics?

La intencionalitat de l'assaig «Els nostres nets». El futur del capitalisme

M'endinso ara a explicar la intencionalitat de l'assaig, que al llarg de la conferència esmentaré de manera abreujada com «Els nostres nets». És en el context de les reflexions de Keynes sobre el comunisme i el capitalisme formulades entre 1925 i 1930 on s'incardina la intencionalitat d'«Els nostres nets».

L'any 1928 Keynes va fer tres conferències sobre les perspectives de futur del capitalisme, conferències que constitueixen l'embrió de l'assaig «Els nostres nets». Molts oients als quals s'adreçava vivien el progrés capitalista com «una fe impura, tacada de carbó i pólvora», en paraules del mateix Keynes. Destacats professors i estudiants de Cambridge i Oxford consideraven l'experiment comunista a Rússia com un far en la foscor del món capitalista i compartien bona part de la teoria política i econòmica de Marx. Amb aquestes conferències, Keynes volia convèncer els oients que el sistema capitalista —malgrat la seva manca de valors

morals que ell era el primer a remarcar i denunciar amb duresa, i a pesar de les crisis econòmiques recurrents sempre destructives— podia culminar en un esdevenidor positiu per a les persones i els països si hom hi concretava l'ideal d'una societat decent per mitjà de l'art de governar basat en l'anàlisi econòmica.

Aquesta pretensió respecte d'un «capitalisme que no ofengués la nostra manera decent de viure», com deia ja el 1926, va esdevenir més difícil de formular quan va esclatar el crac financer del 24 d'octubre de 1929 a la Borsa de Nova York. Keynes no va saber preveure la caiguda dels valors borsaris a Wall Street i quasi es va arruïnar; alhora, es va adonar ben aviat que es tractava d'una crisi molt profunda. Com escriu Roy F. Harrod a la seva canònica primera biografia *The life of John Maynard Keynes* (*La vida de John Maynard Keynes*), el nostre autor va escriure en el setmanari *The Nation and Athenaeum* del 10 de maig de 1930: «Estem en la profunditat d'una crisi que ocuparà un lloc entre les crisis més agudes. Sortir de la crisi exigirà no només moviments passius dels tipus d'interès bancaris, sinó que requerirà una política molt activa i decidida». A finals del 1930, els dies 20 i 27 de desembre, Keynes va publicar en el mateix setmanari dos articles extensos titulats «The great slump of 1930» («La gran depressió de 1930»), que va reproduir al llibre *Essays in persuasion* (*Assaigs de persuasió*).

L'inici de la Gran Depressió del 1929 va obligar Keynes a modificar l'esborrany d'«Els nostres nets» i a fer una referència a la crisi econòmica en una nova conferència del maig del 1930 davant la Cambridge Conversazione Society, una mena de societat «selectiva» anomenada The Apostles (Els Apòstols), i, també, a la conferència del 10 de juny del mateix any 1930 a Madrid, pronunciada a la seu de la Residencia de Estudiantes de la Institución Libre de Enseñanza. La versió definitiva de l'assaig fou publicada a *The Nation and Athenaeum* els dies 11 i 18 d'octubre de 1930 i reproduïda al llibre *Essays in persuasion*, publicat el novembre del 1931.

La Gran Depressió va suposar per a Keynes un repte intel·lectual de primera magnitud. Podia adreçar un discurs als seus estudiants i als seus nombrosos oients i lectors arreu del món que els permetés copsar un futur positiu en el capitalisme, en aquell moment en què el sistema estava plenament desacreditat per la crisi? En plena Gran Depressió podia trobar la manera de compensar l'innegable atractiu del comunisme? Hi havia en el capitalisme una porció oculta de l'ideal

d'una civilització decent que a llarg termini es pogués desvetllar i concretar en un progrés veritable? Com escriu a l'assaig «Els nostres nets», podia respondre a les preguntes concretes sobre quin nivell econòmic de vida podem esperar raonablement assolir d'aquí a cent anys i quines són les perspectives econòmiques per als nostres nets?

Per respondre a aquestes preguntes, l'autor diu que mira cap al futur més llunyà i que medita sobre matèries que demanen un decurs més lent per a ésser avaluades. També diu que es concedeix a si mateix poder reflexionar d'una manera «més lliure per a ésser pausat i filosòfic». És a dir, ens anuncia un text que és de filosofia econòmica, que en el seu cas ja hem vist que vol dir que es tracta també d'un text de filosofia ètica. Aquesta qualificació de text filosòfic pot desmotivar alguns economistes a fer una la lectura d'«Els nostres nets», però recordem que l'any 1962 Joan Robinson encara podia publicar un llibre d'èxit titulant-lo *Economic philosophy (Filosofia econòmica)* per a referir-se a les diferències entre metafísica, moral i ciència en matèria d'economia política; una filosofia econòmica que Robinson concretava en l'anàlisi de les doctrines dels economistes clàssics, dels neoclàssics i de la mateixa revolució keynesiana.

Les tesis centrals de l'assaig «Els nostres nets». Un problema d'economia política

En els primers paràgrafs de l'assaig, Keynes diu que la crisi econòmica que esclata el 1929 comporta que els ciutadans tinguin una interpretació molt equivocada del que s'esdevé de debò a les economies del món occidental, interpretació que provoca un gran pessimisme. «No patim —escriu Keynes— el reumatisme de la senectut [del capitalisme], sinó els dolors propis dels canvis excessivament ràpids»; canvis excessivament ràpids que comporten «atur tecnològic». «Ens colpeix una nova malaltia —prosegueix Keynes— de la qual alguns lectors no han sentit a parlar encara, però de la qual sentiran a parlar en els anys que vindran: l'atur tecnològic. Aquesta expressió fa referència a la desocupació causada pels descobriments que economitzen l'ús del factor treball, un descobriment que sobrepassa el ritme amb què podem trobar noves ocupacions per a la força de treball disponible. (...) L'increment de l'eficiència tècnica s'ha esdevingut a una velocitat més gran de la que hem sabut aplicar en la creació d'ocupació (...). La depressió mundial que ens colpeix, l'enorme anomalia de la desocupació en un

món ple de necessitats i els errors desastrosos que hem comès [en matèria de política econòmica, dedueixo] ens impedeixen adonar-nos del que té lloc sota la superfície i interpretar correctament les tendències que ens mostren els fets.»

Keynes s'aplicarà a explicar les tendències que, segons ell, mostren els fets de la dinàmica del capitalisme i recomanarà superar, en primer lloc, el pessimisme, ja que ens indueix a cometre errors. Escriu: «Hi ha dues menes oposades de pessimisme que ara fan molt soroll al nostre món: el pessimisme dels revolucionaris que creuen que les coses estan tan malament que només ens pot salvar un canvi violent, i el pessimisme dels reaccionaris que consideren tan precari l'equilibri de la nostra vida econòmica i social que creuen que no hem de córrer el risc de fer experiments». És a dir, la revolució i el comunisme de cap manera no són la solució, com tampoc no és la solució la paràlisi que ens porta a renunciar a fer experiments, expressió que ell concreta en polítiques econòmiques expansives en temps de crisi. A *La teoria general* diu amb tota claredat que només en els moments d'expansió s'han d'implementar polítiques d'austeritat i de contenció de la demanda. És en la fase alcista del cicle quan s'ha d'equilibrar el pressupost i aplicar romanents a reduir l'endeutament. En moments de recessió, en canvi, cal aplicar polítiques expansives, no recessives. El boom, no la crisi, és el moment apropiat per a l'austeritat.

Hi ha dos assaigs de Keynes publicats l'any 1933—tres anys després d'«Els nostres nets»—, titulats «The Means to prosperity» («Els mitjans per a la prosperitat») i «The National self-sufficiency» («L'autosuficiència nacional»), que val la pena citar en aquest moment de la conferència, ja que expliquen d'una manera molt gràfica els arguments exposats a «Els nostres nets».

A «The National self-sufficiency», Keynes escriu: «En el segle XIX, per a decidir si era aconsellable o no seguir una línia d'actuació en l'acció privada i en l'acció col·lectiva es va recórrer, fins a límits exagerats, al criteri del que podríem anomenar, per a abreujar, els resultats financers. Les decisions en tots els àmbits de la vida es varen convertir en una espècie de paròdia del malson d'un comptable» (podem retenir l'expressió «una mena de paròdia del malson d'un comptable»). Keynes prossegueix: «En lloc d'utilitzar l'ampli coneixement de recursos tècnics i materials per a construir una ciutat meravellosa, els homes del segle XIX varen edificar barris de tuguris que, segons la mesura de l'empresa privada, «compensaven»

els esforços del que havien construït. Ells varen creure que construir una ciutat meravellosa era un acte de follia estrafolària que comportava hipotecar el futur segons l'idiota llenguatge de l'anàlisi dels beneficis comptables» (podem prendre nota, també, de l'afirmació «l'idiota llenguatge de l'anàlisi dels beneficis comptables»). «Nogensmenys —continua—, ningú no pot entendre que la construcció d'obres grans i meravelloses pugui empobrir el futur fins que hom li omple el cap de falses analogies provinents d'una comptabilitat irrellevant. (...) La mateixa regla del càlcul financer autodestructiu regeix la nostra vida en tots els àmbits. Destruïm la bellesa del camp pel fet que les meravelles de la naturalesa sense propietari no tenen valor econòmic. Som capaços de barrar el Sol i les estrelles perquè no ofereixen beneficis crematístics.» Aquesta citació prossegueix amb una asseveració contundent: «Quan ens permetem no aplicar la prova del benefici del comptable hem començat a canviar la nostra civilització».

A «The Means to prosperity», Keynes escriu: «Si la nostra pobresa fos atribuïble a la fam, a un terratrèmol o a una guerra, si ens manquessin les coses materials i els recursos per a produir-les, no podríem trobar els mitjans per a la prosperitat en un altre lloc que no fos el treball dur, l'abstinència i la inventiva. (És a dir, remarco jo: hores interminables i esgotadores de dur treball, abstinència en el consum i foment de l'estalvi, i inventiva en la resolució diària de les mancances.) Però, de fet, la nostra cuita és notòriament d'una altra mena. Procedeix d'alguna falla en els mecanismes immaterials de la ment, en els mecanismes que posen en marxa els motius que ens haurien de permetre adoptar les decisions i els actes de voluntat necessaris per a posar en moviment els recursos i els mitjans de què disposem. És com si dos automobilistes que es trobessin en una carretera fossin incapaços de passar l'un al costat de l'altre perquè cap d'ells conegués les normes de circulació. Els seus propis músculs no són d'utilitat; un enginyer de l'automòbil no els pot ajudar; una carretera més bona no els serveix de res. No els manca res ni cap altra cosa els ajuda, a menys que tinguin les idees ben clares». I Keynes prossegueix: «Així, també, el nostre problema no és un problema humà de músculs i resistència. No és un problema d'enginyers ni un problema agrícola. Ni és àdhuc un problema econòmic si per tal entenem els càlculs, les disposicions i les accions organitzatives per mitjà dels quals els empresaris individuals poden progressar. (...) Ben al contrari, és un problema econòmic en sentit estricte, o, per dir-ho més bé, un problema

d'economia política, que suggereix una combinació de la teoria econòmica amb l'art de governar».

Les afirmacions de Keynes en relació amb «una falla en els mecanismes immaterials de la ment», la crítica a «l'esperit utilitari que envaeix totes les activitats humanes» i l'esment d'«un problema d'economia política que suggereix una combinació de la teoria econòmica amb l'art de governar» són peces nuclears en el pensament de Keynes i ja es perfilen a l'assaig «Els nostres nets». Com Keynes escriu literalment en el pròleg del llibre *Essays in persuasion*, on, com he dit, és publicat «Els nostres nets», si encertem a l'hora de definir aquest problema d'economia política «apareix d'una manera ben clara el que és la veritable tesi d'aquest llibre de principi a fi: la profunda convicció que el problema econòmic (com es podria anomenar de manera succinta), el problema de la necessitat, de la pobresa i de la lluita econòmica entre classes i nacions, no és altra cosa que una espantosa confusió, una transitòria i innecessària confusió».

Segons Keynes, no és necessari, no és imprescindible, que visquem en aquesta transitòria i innecessària confusió. I, replant el clau sobre la importància de l'anàlisi econòmica, la citació continua així: «I s'esdevé que hi ha una raó subtil basada en l'anàlisi econòmica que permet a la fe obrar en aquest cas [el cas de la resolució del problema econòmic]. Perquè si actuem d'una manera consistent a partir de la hipòtesi optimista, aquesta hipòtesi tendirà a complir-se, mentre que actuant des de la hipòtesi pessimista, ens podem tancar per sempre en el fossar de la necessitat».

Més enllà d'una teoria sobre el creixement econòmic

No és sobrer insistir en el fet que Keynes té una enorme confiança en l'anàlisi econòmica, que és la base que dona consistència a l'art de governar, de tal manera que si encertem en les diagnòs i actuem correctament des de la política, podrem tenir fe en la resolució dels problemes econòmics. L'any 1930 Keynes ja creu que no ens enfrontem a una crisi per manca de béns materials o dels mitjans tècnics per a fer realitat els mecanismes de la prosperitat. No ens enfrontem a una qüestió de recursos escassos susceptibles d'usos alternatius; ens enfrontem a un problema d'economia política: és a dir, a un problema d'organització de la societat. Un problema que ell resumia en com modular una societat que ens permeti «actuar

com una comunitat organitzada amb objectius compartits i disposats a promoure la justícia social i econòmica tot respectant i protegint l'individu —la seva llibertat d'elecció, les seves creences, el seu esperit i les manifestacions d'aquest esperit, i la propietat privada», segons citació textual de l'assaig «Democracy and efficiency» («Democràcia i eficiència»), publicat a *The New Statesman and Nation* el 28 de gener de l'any 1939, tres anys després de la publicació de *La teoria general*.

Si considerem aquestes paraules de Keynes en si mateixes més enllà de la nostra aquiescència o rebuig, la pregunta que ens hem de formular és la següent: aquesta hipòtesi optimista que ha d'evitar tancar-nos per sempre en el fossar de la necessitat té alguna base empírica o analítica? És a dir: què capacita Keynes per a poder afirmar que el problema econòmic, «el problema de la necessitat, de la pobresa i de la lluita entre classes i nacions», no és altra cosa que «una espantosa, innecessària i transitòria confusió»? Una part de la resposta de Keynes és senzilla i concloent: la combinació del progrés tècnic i l'acumulació del capital és fonamental per a superar la necessitat econòmica.

Amb relació a aquesta afirmació de Keynes, com sabem, economistes que destaquen en les teories del creixement econòmic, com, per exemple, Roy Harrod, Robert Solow, Colin Clark o Simón Kuznets, han reconegut que és un encert analític posar l'accent, com ja deia Keynes l'any 1930, en la influència decisiva que els dos factors clau que el nostre autor esmenta tenen per a un creixement econòmic continuat i progressiu: el progrés tècnic i l'acumulació de capital.

Daron Acemoglu i James A. Robinson, en *Why nations fail? (Per què fracassen les nacions?)*, publicat el 2012, han afegit a la tesi del progrés tècnic i l'acumulació de capital una reflexió sobre la política econòmica que apliquen els dirigents polítics partint del concepte d'institucions *extractives*, que són negatives per al creixement i per a l'estabilitat social, i institucions *inclusives*, que són positives. Aquesta anàlisi d'Acemoglu i Robinson millora la comprensió sobre *The origins of power, prosperity and poverty (Els orígens del poder, la prosperitat i la pobresa)*, com expressa el contingut del llibre, i que en algunes traduccions s'utilitza com a subtítol.

L'argument de Keynes sobre el progrés tècnic i l'acumulació de capital ha estat molt criticat no pas pel que fa a l'essència argumental, sinó per la manera com el desenvolupa i el concreta en unes fases històriques que sorprenen el lector.

Vull destacar que en el text «Els nostre nets» Keynes constata la força vertiginosa del creixement econòmic exponencial a partir de l'acumulació del capital i dels invents tècnics rellevants, però és una lectura esbiaixada limitar l'abast de l'assaig només a una teoria del creixement econòmic. L'objecte principal de l'assaig és la perspectiva d'un final en el problema econòmic i les conseqüències que es podrien derivar d'aquest potencial final.

A «Els nostres nets» Keynes expressa la ferma convicció que, com diu textualment, «el món occidental ja disposa dels recursos i la tècnica capaços de reduir el problema econòmic a una posició d'importància secundària»; secundària en el sentit que ja no «absorbeixi les nostres energies morals i materials», com malauradament passa ara (recordem que la redacció final de l'assaig és de l'any 1930). I Keynes afegeix: «Tant de bo poguéssim crear l'organització per a poder usar-los [aquests recursos i aquesta tècnica], [una organització] capaç de reduir el problema econòmic a una posició d'importància secundària», de manera que el món occidental pogués aconseguir que «el» problema econòmic esdevingués «un» problema, en lloc del problema més important i decisor. Aleshores podríem dir, segons Keynes, que «el problema econòmic no és el problema permanent del gènere humà».

Dir que el problema econòmic pot estar «resolt a llarg termini o almenys tenir perspectives de resolució d'aquí a cent anys» és dir molt, ja que, com escriu el mateix Keynes: «Si en lloc de mirar cap al futur mirem envers el passat veurem que aquest problema, la lluita per la subsistència, ha estat sempre, fins avui, el problema més delerós per a la humanitat, i no només per a la humanitat, sinó de tot el regne de la vida des dels inicis en les formes més primitives». Per això és un fet sorprenent que el problema econòmic pugui ésser resolt, un fet sorprenent que comportarà diverses conseqüències de gran importància.

En la lectura que faig de l'assaig «Els nostre nets», hi constato dues formulacions que, al meu entendre, van unides i que no es poden destriar l'una de l'altra. En primer lloc, Keynes posa l'accent en la combinació entre un avenç tecnològic molt substantiu i de gran importància, i l'acumulació continuada del capital estimulada per l'interès compost del diner. És aquesta doble combinació la que obre la possibilitat que el problema econòmic deixi de ser «el» problema permanent de la humanitat i esdevingui «un» problema, en lloc del problema

més prioritari, més delerós. I, en segon lloc, en la meua lectura remarco que, segons Keynes, per a assolir que el problema econòmic esdevingui «un» dels problemes i no pas «el» problema, és imprescindible un art de governar basat en unes doctrines de l'economia política que facin possible, que converteixen en real, una «visió de la vida bona» mitjançant una organització de la societat.

Si s'acompleixen ambdues remarques—l'anàlisi econòmica encertada i l'art de governar— Keynes creu que es pot configurar una perspectiva de solució del problema econòmic a l'horitzó de l'any 2030. Aquesta perspectiva es pot desdibuixar o no aconseguir-se si no encertem en l'art de governar, sigui perquè no disposem d'una bona anàlisi dels fets, sigui perquè no som capaços de confiar a la ciència la direcció de les matèries que li són específiques o bé si abandonem l'aplicació de l'avenç científic a la nostra vida econòmica, social i material. També, segons Keynes, la perspectiva es pot alentir més enllà del 2030 si hi ha augmentos significatius de la població, emigracions massives rellevants o guerres destructives de gran abast.

Les crítiques a l'assaig de Keynes. Perspectiva o predicció?

Abans de prosseguir amb la meua lectura d'«Els nostre nets», voldria esmentar algunes crítiques i més d'un malentès habitual en les interpretacions d'aquest assaig. El fet que Keynes no defineixi amb precisió què entén per *progrés econòmic*; la referència a un àmbit geogràfic que ell anomena «el món occidental» i, més concretament, els Estats Units d'Amèrica, la Gran Bretanya i Europa com l'àmbit d'unes economies que qualifica de «progressives», però que alhora parli del «problema econòmic de la humanitat» (de tota la humanitat, s'interpreta), i no només d'Occident; l'afirmació d'una manca de progrés tècnic significatiu des del neolític fins al segle XVIII en lloc de la interpretació d'un progrés tècnic continuat i *in crescendo* des de l'origen de l'albada de la humanitat, com fan molts historiadors de l'economia; l'atribució del desvetllament de l'interès compost de la mà dels metalls preciosos que arriben d'Amèrica al segle XVI i no pas abans d'aquesta data; l'apunt sobre la possibilitat d'un nivell de vida superior en quatre o cinc vegades el 2030 respecte al 1930, o la frase molt sovint citada fora de context referida a «jornades diàries de tres hores o setmanes laborals de quinze hores»; tots aquests aspectes han donat peu a

crítiques nombroses i interessants que troben base suficient per a desestimar, en molts casos, la vàlua d'«Els nostres nets».

Segons el meu parer, un gruix de les anàlisis i els comentaris crítics estan basats en la convicció que el que formula Keynes en aquest assaig no és una perspectiva, sinó que hi estableix una predicció i que, per tant, s'ha de posar l'accent en l'exactitud o no de la predicció; predicció que titllen de profecia. Aquesta és una interpretació que jo no comparteixo. En la meua lectura, el que considero decisiu del text és si la humanitat pot resoldre o no el problema econòmic en el sentit que l'expressa Keynes, encara que la solució requereixi el temps dels nostres nets o besnets, més enllà dels nets de Keynes. Crec que el que aquest autor formula és una perspectiva possible més que no pas una predicció que podem mesurar amb estadístiques. Una perspectiva en relació amb una dinàmica del capitalisme només possible i no pas automàticament assolible, si s'esdevé una aplicació de l'art de governar a partir d'una visió de l'economia política sustentada en la teoria econòmica. Insisteixo que, segons el meu parer, «Els nostres nets» es mou en l'àmbit de la perspectiva més que no pas en el de l'afirmació predictiva. Recordo que, segons el diccionari d'aquesta casa (l'Institut d'Estudis Catalans), el sentit figurat del mot *perspectiva* és el següent: «aspecte sota el qual ens representem un esdeveniment més o menys llunyà». El mot *predicció*, en canvi, segons el mateix diccionari remet a l'acció de *predir*; és a dir, «anunciar (quelcom que ha de succeir) per do profètic, per conjuntura». Jo crec que som davant d'un text que exposa una teoria sobre un futur possible —només possible, no pas probable— del capitalisme en relació amb la situació del moment històric en què Keynes escriu l'assaig, l'any 1930.

Nogensmenys, els puc avançar que els qui fan una lectura en termes de predicció arriben a la conclusió següent: Keynes va encertar l'afirmació del nivell de riquesa material, ja que a escala mundial, de mitjana, l'any 2010 estàvem quatre o cinc vegades millor que el 1930 en termes de producte interior brut *per capita*. En canvi, la nostra jornada laboral setmanal no s'ha reduït de mitjana en una cinquena part, com, segons diuen, Keynes preveia. Amb les estadístiques a la mà —malgrat les dificultats d'interpretació de les estadístiques sobre el temps dedicat al treball obligat—, podem dir que entre 1870 i 1930 les hores de treball per persona a la setmana varen caure amb rapidesa a Europa i també als Estats Units, si bé en menor grau. L'any 1930 la mitjana europea era de cinquanta hores

setmanals. El 2017 la mitjana era de quaranta hores setmanals. La projecció de les tendències actuals vers el 2030 podria situar les hores de treball en trenta-cinc hores a la setmana, xifra allunyada de les quinze hores setmanals que, en una errònia lectura, s'esmenta que diu el text de Keynes.

Més endavant comentaré aquesta qüestió de les hores de treball obligat segons Keynes, i només voldria apuntar ara una observació: una economia de mercat concedeix inicialment als empresaris el poder de dictar els horaris i les condicions del treball. Aquesta capacitat inicial en mans dels empresaris és compensada per la legislació laboral, influïda per la força dels sindicats i establerta pels grups polítics en els parlaments. Alhora, en una economia de mercat conflueixen dos factors més que són transcendents: d'una banda, immenses millores en la producció de béns materials a l'abast dels consumidors en forma de productes que, gradualment, disminueixen de preu, i, al costat d'aquest factor, una exacerbació de la tendència al consum competitiu dictat per la rivalitat mimètica amb la finalitat d'assolir estatus social. És un fet que la disposició de l'individu a comparar el seu benestar material amb el dels seus conciutadans s'intensifica en el capitalisme, i això sovint comporta un augment de les hores dedicades al treball remunerat.

Dues visions de l'economia política que no poden coincidir mai

Feta una breu referència a les lectures que, a «Els nostres nets», hi veuen bàsicament una predicció a l'horitzó de l'any 2030, podem recuperar el fil argumental de l'assaig amb relació a la qüestió de la resolució a llarg termini del problema econòmic de la humanitat i posar l'accent en l'art de governar basat en doctrines o teories econòmiques adients encarades a fer possible la vida bona.

Al meu entendre, és imprescindible anotar que Keynes considera l'economia política com un procés institucionalitzat d'interacció de l'home amb el seu entorn natural i social, interacció que es tradueix en la producció de béns i serveis que permeten la satisfacció de les necessitats.

Aquesta visió de l'economia política és completament distinta de la visió formal de l'economia com la disciplina que estudia els recursos escassos susceptibles d'usos alternatius. Segons aquesta darrera visió de l'economia, el que determina la funció dels economistes és l'acció eficaç sobre els recursos, que sempre són escassos per definició. Som davant d'una situació d'elecció derivada

de la insuficiència de recursos, situació que es resol en el mercat que anomenem *econòmic* bàsicament per mitjà del sistema dels preus. Per tant, des d'aquesta òptica és una absurditat parlar d'un final en el problema econòmic.

Som davant de dues visions completament diferenciades de l'economia política: la visió de Keynes, que té marcat caràcter institucionalista, i la visió formal de l'economia, basada en l'individualisme subjectiu. Són dues visions que caminen en paral·lel i que no es poden trobar mai. La definició que figura en els manuals moderns d'economia segons la qual «l'economia estudia com les persones elegeixen utilitzar els recursos limitats o escassos per a intentar satisfer els seus desitjos il·limitats» és una definició que es troba als antípodes de l'economia política de Keynes. La definició moderna és, a més, tautològica, ja que si els desitjos són il·limitats, els recursos són, per definició, escassos en relació amb aquests desitjos, per més que siguem rics en sentit absolut. El que s'ha esdevingut és que «estem condemnats a l'escassetat no pas per manca de recursos, sinó per l'extravagància de les nostres apetències», com diu Robert Skidelsky, l'autor que ha escrit la biografia més àmplia sobre John Maynard Keynes.

Si dispenso de temps, tornaré, al final de la conferència, a l'antropologia de Keynes, ben diferent de la que s'ha imposat a la disciplina econòmica. Ara voldria simplement esmentar que, per a aquest autor, resoldre el problema econòmic té a veure amb els mitjans per a satisfer les necessitats de la comunitat humana. Per això distingeix, a «Els nostres nets», entre *necessitats absolutes* i *necessitats relatives*: «És cert que les necessitats dels éssers humans semblen insaciables. Però es divideixen en dues menes: les necessitats absolutes, que experimentem qualsevulla que sigui la situació dels nostres semblants, i les relatives, que experimentem només si la seva satisfacció ens eleva i ens fa sentir superiors a ells. Les necessitats de la segona classe, que satisfan el desig de superioritat, poden ésser veritablement insaciables, ja que com més alt és el nivell general, més grans són. Però això no s'esdevé amb les necessitats absolutes. Podem assolir aviat, àdhuc fins i tot sense adonar-nos-en, un punt en el qual aquestes necessitats siguin satisfetes, i aleshores preferim dedicar les nostres energies a finalitats no econòmiques». D'aquesta citació no solament vull remarcar la distinció fonamental entre necessitats absolutes i necessitats relatives, sinó també l'afirmació inicial sobre la idea que «és cert que les necessitats dels éssers humans semblen insaciables», i vull posar l'accent en aquest «semblen» insaciables; un accent que permet distingir les necessitats dels desitjos.

Segons la teoria econòmica referida a la dinàmica del consumidor, aquesta distinció de Keynes entre necessitats absolutes i necessitats relatives no és acceptable. L'home, a més de necessitats, té tota una àmplia gamma de desitjos que satisfà consumint més i més béns en quantitats cada vegada superiors. Al rovell de l'ou de la teoria econòmica del consumidor hi ha la discussió entre la importància de l'efecte renda i l'efecte substitució en relació amb l'arbitratge entre el treball i l'oci. Aquesta teoria està basada en l'home com a consumidor «natural», fora d'una estructura social determinada. Segons la metafísica utilitarista que conforma la moderna teoria del consumidor, les necessitats són característiques internes del consumidor i, per tant, ell i només ell sap el que necessita i vol.

Són molts els economistes que no comparteixen la visió antropològica de l'home segons la teoria econòmica moderna del consumidor i que són més propers a la tesi de Keynes d'«Els nostres nets». Només a tall d'exemple, vull recordar dos autors: John Kenneth Galbraith a *The affluent society (La societat opulenta)*, publicat el 1958, i Fred Hirsch a *Social limits to growth (Els límits socials al creixement)*, publicat el 1976.

La conclusió d'aquests autors i d'altres economistes és que els problemes en la manca de la resolució de les necessitats absolutes no es produeixen a causa de la insuficiència en la producció de béns i serveis. Els governs de tots els països occidentals i d'àmplies zones del món no occidental poden establir sistemes polítics que donin a tots els seus habitants les eines per a alimentar-se, vestir-se i allotjar-se dignament. El que falla no és la producció tècnica de mercaderies i l'eficàcia en els serveis, sinó «l'arbitrària i poc equitativa distribució de la riquesa i dels ingressos», com denunciava Keynes al final de *La teoria general*.

L'economista Harry Johnson va publicar, l'any 1960, un article titulat «The political economy of opulence» («L'economia política de l'opulència»), en el qual remarca que «vivim en una societat rica i, tanmateix, continuem pensant i actuant com si habitéssim en una societat pobre». Aquest error de visió que esmenta Harry Johnson condiona i contamina l'anàlisi econòmica. Si l'escassetat ens acompanya sempre, aleshores l'eficiència, l'ús òptim dels recursos escassos, serà també sempre inqüestionable. L'economia com a ciència que estudia el comportament humà en la relació entre les finalitats i els mitjans escassos susceptibles d'usos alternatius esdevé una ciència imprescindible, com

ja va destacar de manera brillant Lionel Robbins en el seu llibre *An essay on the nature and significance of economic science* (*Un assaig sobre la natura i el significat de la ciència econòmica*), publicat l'any 1932.

Amb relació a aquesta qüestió de la naturalesa i el significat de la ciència econòmica, és convenient recordar que l'economia política no sempre ha estat centrada en l'estudi dels mitjans eficaços per a assolir finalitats respecte a les quals els economistes no tenen res a dir. Per a Alfred Marshall, per exemple —i per no retrocedir més endarrere i referir-nos a Adam Smith, a Thomas Robert Malthus o a John Stuart Mill—, l'economia era «l'estudi dels requisits materials del benestar» i la definició de benestar incorporava la noció aristotèlica i cristiana de la riquesa concebuda com un mitjà per a assolir una finalitat. Keynes, que coneixia a fons el pensament d'Aristòtil i la crítica d'aquest a la crematística, comparteix aquesta visió de l'economia política dels economistes clàssics, i per això la recerca permanent de la riquesa com una finalitat en si mateixa era per a Keynes una insensatesa descomunal.

Malgrat que constitueix una insuficiència destacada en l'anàlisi el fet de decantar de la discussió la gènesi de les necessitats relatives com fa Keynes a «Els nostres nets», és possible retenir la idea que les necessitats de base són finites i que, per tant, són necessitats susceptibles d'ésser ateses mitjançant una producció suficient. És la interacció social entre individus la que comporta necessitats relatives, necessitats que són infinites, i és el capitalisme com a sistema polític qui les incentiva, de tal manera que aquest sistema no té mai final. En canvi, com ja he destacat, per a Keynes la finalitat del capitalisme és resoldre el problema econòmic.

Segons el meu parer, la concepció de l'economia com la disciplina de l'elecció suposadament racional entre recursos escassos per a satisfer desitjos il·limitats bloqueja la comprensió d'«Els nostres nets». Aquest bloqueig impedeix comprendre Keynes quan s'endinsa en la crítica a l'amor al diner i quan parla de les conseqüències que pot tenir per a l'home un esdevenidor marcat no pas per l'escassetat sinó per l'abundància. Hem d'abandonar, doncs, bona part de la teoria econòmica dominant, de les teories de l'elecció racional, de les teories del mercat eficient i de les teories del cicle econòmic real si volem intentar comprendre l'assaig de Keynes que comentem. Cal entendre l'assaig abans de criticar-lo.

Per a Keynes, la potencial resolució del problema econòmic en mans de l'art de governar té dues grans conseqüències fonamentals que estan interrelacionades: d'una banda, els canvis en el món del treball, i, complementàriament, de l'altra, els canvis en els codis morals. Els canvis en els codis morals tenen a veure amb el fet de donar al motiu monetari el seu veritable valor, cosa que qüestiona l'amor patològic envers el diner. Aquests canvis afecten també la finalitat tradicional pel que fa a l'aplicació de les energies de l'home abocades al treball productiu en forma de producció de mercaderies i subministrament de serveis.

El capitalisme i l'amor patològic envers el diner. Keynes i Freud

Per a comprendre l'assaig «Els nostres nets», és bàsic tenir present que, per a Keynes, la idea de l'amor patològic envers el diner en el sistema capitalista és una línia argumental que es desplega al llarg de molts dels seus textos. L'any 1925, en el llibre *A short view of Russia (Breu panorama de Rússia)*, escriu: «Cada dia veig amb més claredat que el problema moral de la nostra època té a veure amb l'amor al diner, amb l'apel·lació habitual al motiu monetari en el noranta per cert de les activitats de la vida, amb l'afany universal per a aconseguir la seguretat econòmica individual com a principal objectiu de l'esforç, amb l'aprovació social del diner com a mesura de l'èxit constructiu i amb l'apel·lació social a l'instint d'acumulació com a fonament de la necessària provisió per a la família i per al futur».

Malgrat que el temps apressa, permeteu-me un breu excurs. En el llibre *Keynesianismos*, considero la influència decisiva de les idees de Sigmund Freud en la teoria econòmica de Keynes, un fet no gaire esmentat en els llibres sobre les idees keynesianes. Keynes fou un lector atent de les obres de Freud, i en el seu entorn intel·lectual habitual, l'anomenat «cercle de Bloomsbury», es comentaven teories com ara l'amor patològic envers el diner, la tendència maníaca vers el fetixisme de l'or, l'estalvi i la propensió cap a la frugalitat com una forma de puritanisme, l'acumulació capitalista com a mecanisme per a combatre la pulsio de mort i la idea que el diner confereix una il·lusió d'immortalitat.³

³ Entre els membres amb més relleu intel·lectual del cercle de Bloomsbury destaquen el biògraf i historiador Lytton Strachey; el novel·lista E. M. Foster; la pintora Vanessa Bell i la seva germana escriptora, Virginia Woolf; el pintor Duncan Grant; els crítics d'art Clive Bell i Roger Fry, i Leonard Woolf, editor, teòric de la política i marit de Vanessa.

Totes aquestes nocions relacionades amb les teories de Freud permeten a Keynes avançar cap a una teoria econòmica del capitalisme que no requereix expulsar les arrels psicològiques que són presents en moltes decisions econòmiques. Keynes no utilitzarà la hipòtesi de l'*Homo oeconomicus* per a construir la seva teoria econòmica i definirà un comportament humà més real, més centrat en pulsions humanes existents, com ara la incertesa davant el futur, el temor irracional a les dificultats econòmiques i l'angoixa i la commoció que provoquen les crisis.

Pel que fa a la hipòtesi de l'*Homo oeconomicus* —en un text exquisit de faïçó filosòfica que val la pena rellegir, titulat *The end of laissez-faire* (*El final del laissez-faire*), escrit l'any 1926 i que he citat abans—, Keynes afirma que el model que fonamenta la interpretació dels fets socials segons la filosofia utilitarista no és un model adient. El model de l'*Homo oeconomicus*, basat en l'utilitarisme com a síntesi de l'egoisme de Hume i l'igualitarisme de Bentham, és un model inservible per a la teoria econòmica. Keynes escriu: «No és veritat que els individus tinguin una «llibertat natural» en les seves activitats econòmiques sancionada pels costums. No existeix un «conveni» que confereixi drets perpetus sobre el que tenen o sobre el que adquireixen. El món no està governat des de dalt a fi que sempre coincideixin l'interès privat i l'interès públic. No està dirigit des d'aquí baix perquè coincideixin a la pràctica. No és una deducció correcta dels principis de l'economia política afirmar que l'interès racional de cada individu produeix sempre el benestar públic general. Ni és veritat tampoc que l'interès propi sigui sempre racional; el més freqüent és que els individus que persegueixen unes finalitats racionals pel seu compte siguin massa ignorants o dèbils per a assolir-les. L'experiència no demostra que els individus, quan formen una unitat social, sempre siguin més astuts que quan actuen separadament».

Així, doncs, segons Keynes l'economia clàssica comet un error quan defensa que la conducta humana es pot explicar segons la lògica de l'interès racional abocat al màxim benefici en un món on els béns són escassos i susceptibles d'usos alternatius. Els principis metafísics en què es basa el *laissez-faire* són falsos, dirà Keynes. I en *The end of laissez-faire* fa una remarca: el llenguatge dels economistes es prestava a una interpretació del *laissez-faire* que es pogués propagar amb facilitat, però fou la doctrina dels filòsofs polítics de l'època la veritable promotora de l'utilitarisme que admet, al mateix temps, l'egoisme de Hume i l'igualitarisme de Bentham.

Aquest refús de la filosofia de l'*Homo oeconomicus* i la influència de les idees de Freud expliquen el caràcter de les formulacions bàsiques de Keynes a La teoria general. Conceptes prou coneguts per a nosaltres els economistes com la denominada *propensió a consumir*, la *preferència per la liquiditat* i l'*eficiència marginal del capital* són qualificats pel mateix Keynes de «factors psicològics fonamentals»; uns factors que determinen l'estat de la *demanda efectiva*, una noció clau en l'arquitectura teòrica keynesiana.

Per a Freud, el diner proporciona una immortalitat fictícia que ajuda a temperar el caràcter ineluctable de la mort. Per a Keynes, el diner en el sistema capitalista no és només un mitjà per a facilitar els intercanvis de mercaderies i serveis; és un dipòsit de valor que exerceix el paper de «procediment subtil per a relligar el present al futur». En una paraula, el diner també serveix per a combatre la pulsio de mort i encarrilar el desig d'immortalitat. Segons Keynes, en el capitalisme s'estableix l'acceptació d'una pulsio impròpia mitjançant la determinació d'una manera considerada lícita per a poder guanyar diners. Fins aquí l'excurs.

La pèrdua de la finalitat tradicional del treball humà com a conseqüència de la resolució del problema econòmic

L'altra conseqüència d'una potencial solució del problema econòmic va més enllà de la valoració del diner i està relacionada amb els fonaments de la nostra manera de viure. Em refereixo a la pèrdua de la importància del treball en forma de producció de béns i serveis econòmics.

Com que l'home està abocat al treball des de la nit dels temps, què passa si el problema econòmic és resolt? Keynes escriu: «Hem estat expressament desenvolupats per la naturalesa —amb tots els nostres impulsos i instints més profunds— amb la finalitat de resoldre aquest problema econòmic. Si aquest problema econòmic es resolgués d'una manera substantiva, la humanitat es veuria privada de la seva finalitat [o objectiu] tradicional». És a dir, «alliberat de la necessitat econòmica per primera vegada des de la seva creació, l'home s'enfrontarà amb el problema real i permanent: com usar la seva llibertat, l'oci que la ciència i l'interès compost li han ofert, per a poder viure d'una manera plaent i sàvia».

És amb preocupació i temor que Keynes pensa «en el reajustament dels hàbits i instints de l'home corrent, a qui es demanarà que abandoni en poques dècades el que l'ha guiat durant incomptables generacions. (...) Per a la persona corrent, que està mancada de dots especials, és un problema terrible intentar trobar quelcom amb què entretenir-se, especialment si ja no està arrelat als costums i a les estimades convencions de la societat tradicional» (abans de prosseguir, podem retenir la frase «arrelat als costums i a les estimades convencions de la societat tradicional»).

La citació continua així: «Si jutgem atenent la conducta al que han aconseguit les classes riques en qualsevol lloc del món, la imatge és molt depriment. Ja que aquestes són, per dir-ho d'alguna manera, l'avantguarda que explora per a nosaltres la terra promesa i planta allà el seu campament. En la meua opinió, la majoria dels seus membres [és a dir, els qui tenen una font d'ingressos independent, però manquen de les associacions, els deures o els lligams per a gaudir-ne] han fracassat estrepitosament en els seus intents de resoldre el problema que se'ls ha plantejat». Keynes també constata la crisi d'ansietat, d'angoixa, que amb freqüència colpeix les classes adinerades dels Estats Units i d'Anglaterra, en particular les mullers dels homes rics. Per a la moderna teoria econòmica, en lloc de crisis d'ansietat, que segons Keynes a la dècada dels anys trenta del segle passat ja colpien les classes adinerades, aquestes classes socials troben la felicitat en el consum sofisticat i arrossegueu per via mimètica altres classes socials vers el consum gratificant.

Crec que ara és el moment de recordar sencer el paràgraf d'«Els nostres nets» en què Keynes esmenta el tema de les hores de treball, que situa en tres hores diàries o quinze hores setmanals. Keynes escriu: «En el futur el vell Adam serà tan fort encara dins nostre al llarg de molts anys que tothom haurà de tenir *qualsevol* mena de feina si es vol sentir satisfet. Farem més coses per a nosaltres mateixos del que és corrent entre la gent rica d'avui, que només s'alegra quan té petits deures, tasques i rutines. Però, a més d'això, procurarem untar la mantega en la torrada de pa (és a dir, una feina rutinària com untar la mantega cada matí per esmorzar), fer qualsevol treball que encara resti per fer i fer-lo tan àmpliament compartit com sigui possible. Torns de tres hores o setmanes de quinze hores poden eliminar el problema durant molts anys. Perquè tres hores diàries són suficients per a satisfer el vell Adam que tots portem a dins».

Una lectura cenyida al text ens diu que el nombre d'hores que s'han de dedicar al treball no està determinat per les exigències que marquen la producció de béns i serveis, sinó per la necessitat de combatre la marca que l'expulsió d'Adam i Eva del paradís terrenal i el càstig diví d'«et guanyaràs el pa amb la suor del teu front» han deixat en la nostra ànima.

Keynes ja ens ha dit en paràgrafs anteriors que, per a produir la mateixa quantitat de béns i serveis, es requeriran, gradualment, menys i menys hores de treball. Ara ens apunta que, en el decurs temporal d'un segle, el treball humà pot ésser pràcticament innecessari i tota la producció pot esdevenir el resultat de la tecnologia. El treball humà necessari tendirà a zero pel fet que quasi tot el que necessitem ho produiran les màquines.

Considero que Keynes copsa perfectament el canvi profundíssim que suposa passar d'uns invents tècnics que eren eines per a complementar el treball humà i fer-lo més eficient, a unes noves invencions tècniques que han transformat el treball humà en quelcom obsolet. Com he destacat, a «Els nostres nets» el treball humà rutinari és obligat per raons no pas productives, sinó psicològiques; per raons de l'empremta que l'home porta marcada des del vell Adam.

Canvis en els codis morals provocats per la solució del problema econòmic

Segons paraules textuais de Keynes: «Quan l'acumulació de riquesa ja no sigui de gran importància social, hi haurà grans canvis en els codis morals. Podrem aleshores alliberar-nos dels principis pseudomorals que durant dos-cents anys ens han guiat i ens han portat a exaltar algunes de les qualitats més desagradables i a col·locar-les en la posició de les més altes virtuts. Podrem atrevir-nos a donar a la motivació monetària el seu veritable valor. L'amor al diner com a possessió—a diferència de l'amor al diner com a mitjà per a gaudir dels plaers i de la realitat de la vida—podrà ésser aleshores considerat com el que realment és, una morbidesa quelcom repugnant, una d'aquestes tendències semidelictives i semipatològiques [és a dir, quasi criminals i patològiques] que ens desconcerten i que deixem en mans d'especialistes en malalties mentals (en aberracions)».

Constatem que és a l'assaig «Els nostres nets» on Keynes distingeix entre tenir diners per a resoldre les necessitats de la vida, una decisió que és raonable en si

mateixa, i, a l'extrem oposat, una tendència malsana centrada a voler acumular diners només amb la finalitat de posseir-los. Keynes es mostra radicalment contrari a la concepció de tenir diners i més diners d'una manera insaciable. En el pensament de Keynes, l'amor al diner com a possessió té una dimensió específica que es distingeix de la simple «*auri sacre fames*», una fam per l'or sagrat, que existeix efectivament en totes les èpoques i que Virgili destaca a l'*Eneida*. Keynes titula precisament «Auri sacre fames» el capítol XXXV del segon volum d'*A treatise on money (Tractat sobre el diner)*, publicat a finals del 1930, coincidint temporalment amb «Els nostres nets». És en aquest capítol on explica que l'universal amor al diner, sovint impulsiu i aventurer, pren una força especial en el capitalisme. Aquest sistema afegeix a l'amor al diner un component sistemàtic i metòdic que el fa particular i fora de qualsevol posòsit humanista.

Quan l'amor patològic envers el diner ja no regeixi les nostres conductes, escriu Keynes a «Els nostres nets», «podrem aleshores alliberar-nos de molts principis pseudomoralis que afecten la distribució de la riquesa i les recompenses i els càstigs, els quals ara mantenim tant sí com no pel fet que són tremendament útils per a promoure l'acumulació de riquesa».

I Keynes prossegueix: «Com que serem lliures per a poder-ho fer, podrem recuperar alguns dels principis més fermes i inqüestionables de la religió i la virtut tradicionals. Aleshores podrem deixar clar que l'avarícia és un vici, que la pràctica de la usura és un delicte i que l'amor al diner és detestable. Podrem valorar les finalitats per damunt dels mitjans i preferir el que és bo al que és útil. Fins que no arribi aquest moment, pel cap baix d'aquí a cent anys —(és a dir, vers el 2030—), haurem de continuar fingint que el que és just és inconvenient i que el que és dolent és just i el que és just no ho és. La cobdícia, la usura i la cautela hauran de continuar essent els nostres déus encara una mica més de temps, ja que només elles ens poden treure del túnel de la necessitat econòmica i portar-nos a la llum del dia».

Les paraules de Keynes que he citat i el to de la redacció que es palesa a «Els nostres nets» ha portat nombrosos lectors a interpretar el text sobretot com una condemna moral al capitalisme. I, en alguns casos, a atribuir aquesta condemna moral a una visió elitista del cercle de Bloomsbury; una visió que en bona part expressaria els prejudicis específics d'aquest cercle, una mena d'elit intel·lectual

aburgesa però rupturista amb la moral victoriana. Certament, aquest ingredient moral és present a l'anàlisi de Keynes i no és un ingredient ni original ni exclusiu d'«Els nostres nets». La crítica moral al capitalisme s'expressa amb duresa en nombrosos textos de Keynes.

A *The end of laissez-faire* critica «la utilització d'una crida intensa als instints de lucre de l'individu com a principal força que fa funcionar la màquina capitalista». A la conferència de l'any 1925 que té per títol la interrogació «Am I a liberal?» («Soc un liberal?»), descriu el sistema capitalista com «un sistema absolutament irreligiós, desposseït de solidaritat interna, sense gaire civisme, sovint, encara que no sempre, un simple conglomerat de posseïdors i de gent mancada de béns materials obsessionada a aconseguir acumular-ne. Aquest sistema, per a poder sobreviure, no solament ha de tenir un èxit moderat, sinó que ha d'esdevenir un sistema immensament reeixit». En aquesta citació hi ha la constatació que el capitalisme ha d'obtenir, sempre i en tot moment, èxit econòmic, ja que no disposa de mecanismes de cohesió social sòlids ni de valors ètics remarcables. En el capitalisme les crisis econòmiques són molt perilloses per a la cohesió social i són el niu dels populismes.

A tall de parèntesi, i en relació amb les conseqüències de les crisis econòmiques, podem recordar que Keynes va escriure a *La teoria general* que «la inestabilitat econòmica a curt termini intrínseca al capitalisme és una amenaça a l'ordre social de més magnitud que qualsevol injustícia a llarg termini». I, per això, considerava imprescindible introduir a l'agenda política una prioritat a favor de l'estabilitat econòmica, de preus i de salaris, i combatre d'una manera decidida la desocupació del treball i dels capitals. Remarca que la justícia en el capitalisme ha de començar amb el reparament de les crisis econòmiques. Per això en les idees de Keynes la redistribució de les rendes constitueix un apèndix de la maquinària d'estabilitat econòmica.

A l'assaig «The National self-sufficiency» Keynes afirma que el capitalisme individualista que s'ha imposat des del segle XIX genera misèria, deixa fora de la societat els sense feina i destrueix la naturalesa i el medi ambient. Escriu: «Aquest sistema no és un èxit social ni polític, i no és possible admirar-lo, ja que està mancat d'intel·ligència, de bellesa, de justícia i de virtut, i, d'altra banda, no dona els resultats desitjats. En una paraula, no ens agrada i l'estem començant a

rebutjar. Però quan ens preguntem què posem al seu lloc, ens quedem enormement perplexos». Keynes parla de perplexitat perquè en la dècada de 1920 i a inicis de la de 1930 encara no disposa d'una teoria pròpia explicativa del funcionament del capitalisme, teoria que no assolirà i considerarà satisfactòria fins a la publicació, l'any 1936, de *La teoria general*. L'any 1923 havia publicat *A track on monetary reform*, el 1930, set anys després, els dos volums del monumental *A treatise on money*, però no estava satisfet de l'aparell analític desplegat en aquestes obres, en les quals interpretava el funcionament del sistema capitalista.

En la meua lectura d'«Els nostres nets», voldria destacar que, a més de la crítica a la manca de valors morals del capitalisme, Keynes concreta una filosofia ètica, una idea de la vida bona. Per a comprendre la concepció de la vida bona de Keynes, hem de tenir present que estava molt influenciat per la filosofia del seu contemporani George Edward Moore, concretada en el llibre *Principia ethica* (*Principis ètics*), publicat el 1903. Una filosofia ètica que el mateix Keynes va valorar com «la meua religió profunda» en un text titulat *My early beliefs* (*Les meves primeres creences*), escrit el 1938, i que va restar inèdit en vida de Keynes.

Per a Moore, «el més valuós que podem conèixer o que podem imaginar són determinats estats de consciència que podem descriure en línies generals com els plaers de les relacions humanes i el gaudi dels objectes bells». I continuava dient: «Són aquestes coses —són els esforços que fem amb la finalitat que en algun moment n'hi hagi el màxim possible— les que justifiquen accomplir qualsevol deure, públic o privat [...]. Són elles les que constitueixen la finalitat última racional de l'acció humana i l'únic criteri de progrés social».

Keynes fa seva la filosofia de Moore quan defensa que les accions correctes són les que serveixen per a enfortir les relacions humanes i no pas les que les fan dèbils. Keynes es va dedicar al coneixement de l'economia política tal com ell l'entenia i es va aplicar a comprendre la funció de l'art i a promoure la cultura amb un ull sempre posat en l'estimació i l'amor dels seus familiars i amics, en particular els del cercle de Bloomsbury. Hem vist que, per a Keynes, l'economia política no podia quedar reduïda a una llista de propostes per a produir la quantitat més gran de béns possible. Keynes entenia el progrés econòmic com un potencial apte per a l'alliberament de les persones, alliberament que podria permetre disposar de temps lliure i aplicar a les tasques de la vida els criteris de

la filosofia ètica de George Moore. Keynes reflexiona sobre l'economia política a partir d'una concepció de la vida reeixida i, per això, el que ell anomena «les arts de la vida» són béns desitjables en si mateixos, béns que l'home ha de recercar per a tenir una vida bona, béns que també els governs han de promoure en qualsevol circumstància, àdhuc en temps de crisi econòmica.

En el prefaci del llibre *Essays in persuasion*, Keynes, a més d'anotar que «no és lluny el dia que el problema econòmic ocuparà el lloc secundari que li correspon», com diu textualment a «Els nostres nets», manifesta que arribarà el dia en què l'escenari, «el camp de combat (el lloc d'acció) en la nostra ment i en el nostre cor serà ocupat, o reocupat, pels nostres problemes reals: els problemes de la vida i de les relacions humanes, de la creació (disposició de fer més enllà del treball), del comportament (moral) i de la religió». És a dir, en la citació es destaca que existeixen problemes que es poden qualificar de veritables problemes reals que l'home té i que aquests són els de les relacions humanes, la creativitat, el comportament moral i la religió.

Amb relació al paper de la religió, voldria esmentar que Keynes té una visió del capitalisme similar a l'expressada per Max Weber a *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus (L'ètica protestant i esperit del capitalisme)*. És a dir, defineixen el capitalisme no tant com una estructura de les relacions de propietat, com fa Marx, sinó com una disposició espiritual o psicològica vers els guanys monetaris d'una manera abstracta. Remarquem no tant el sistema social institucional de l'economia de mercat com l'esperit dels valors que mouen les conductes individuals en aquest sistema. En Keynes aquesta concepció del capitalisme és una constant i, als nombrosos textos que ja he citat, hi podem afegir ara una citació d'*A short view of Russia* en què diu, en consonància amb Max Weber: «Ara [1925] dubtem de si l'home de negocis ens pot portar a un destí millor que la nostra situació actual. (El capitalisme) considerat com a mitjà és tolerable, considerat com una finalitat no és tan satisfactori. Hom comença a preguntar-se si els avantatges materials de mantenir el negoci i la religió en diferents compartiments són suficients per a compensar els desavantatges morals. Els protestants i els puritans els varen poder separar còmodament perquè la primera activitat [els negocis] pertany a la terra i la segona (l'objectiu moral) pertany al cel, que és un altre lloc. Qui creia en el progrés podia separar (ambdues esferes) còmodament perquè considerava la primera com a mitjà per a establir,

en el futur, el cel aquí a la terra. Però existeix un tercer estadi d'esperit; en aquest estadi no creiem de debò ni en un cel que és en un altre lloc ni en un futur progrés com a mitjà segur vers el cel a la terra, i si el cel no és en un altre lloc, en el futur ha de ser aquí i ara o bé no ser enlloc en absolut. Si l'objectiu econòmic no té cap objectiu moral, aleshores es dedueix que no hem de sacrificar, ni tan sols un minut, els avantatges morals als materials; en altres paraules, no podem mantenir durant més temps el negoci i la religió en compartiments separats de l'ànima».

Amb relació a la religió cristiana, vull esmentar que Keynes va dir al seu amic, poeta i economista Thomas S. Elliot que havia retornat al cristianisme quan s'esllanguia treballant al Lloyd's Bank, en la dècada dels anys trenta del segle passat; li va dir que «se sentiria inclinat a no enderrocar el cristianisme si hom pogués demostrar que sense el cristianisme la moralitat era impossible». A la seva amiga i escriptora Virginia Woolf—que ha deixat un testimoni fascinant d'una ocasió en què Keynes va convidar Elliot a sopar—, li va escriure una carta en la qual li deia: «Començo a considerar que la nostra generació, la teva i la meva, deu molt a la religió dels nostres pares (...). Nosaltres varem aprofitar el millor dels dos mons (el laic i el religiós). Varem prescindir del cristianisme però, malgrat tot, varem gaudir dels seus beneficis».

A l'assaig «Els nostres nets» fa la remarca que «els que veritablement segueixen els camins de la virtut i la saviesa són els que menys pensen en el futur. (...) Honorarem tots els que ens poden ensenyar a aprofitar bé i d'una manera virtuosa les hores i els dies, la gent encantadora que és capaç de gaudir directament de les coses, els que observen com els lliris que no treballen ni filen creixen al camp».

En aquesta darrera citació, hi ha una clara al·lusió a la paràbola de Jesús a l'Evangeli segons Mateu, capítol 6, en la qual s'esmenta que «ningú no pot servir dos senyors (...). No podeu servir alhora Déu i el diner», i en la qual es remarca que no ens hem d'angoixar per la nostra vida pel que fa al menjar i el vestir. «Fixeu-vos com creixen els lliris del camp: no treballen ni filen», diu l'apòstol Mateu. En Keynes la finalitat del capitalisme és resoldre el problema econòmic, i això només ho podem aconseguir, no pas suprimint l'amor al diner com fa el comunisme, sinó embridant-lo per a evitar que contami el conjunt de les activitats humanes. En això la religió pot ajudar.

A tall de cloenda

Si repassem les etapes del raonament de Keynes a «Els nostres nets», constatarem que, en primer lloc, el capitalisme exhibeix una tendència, estable a llarg termini, a fer créixer la producció. Keynes confia en la capacitat d'aquest sistema econòmic per a aconseguir resoldre el problema econòmic quan les necessitats absolutes de la humanitat estiguin satisfetes i obvia el tema de les necessitats relatives, coneixedor que aquestes necessitats relatives transformades en desitjos poden ésser infinites. L'home, segons Keynes, és un ésser mogut per una necessitat innata d'activitat i a *La teoria general* destaca que els esperits animals (*animal spirits*) es caracteritzen per «una necessitat espontània d'actuar més que de no fer res». Aquesta necessitat és usualment canalitzada pel treball orientat vers la producció. Però els costums de la vida, els hàbits, també poden conduir aquesta necessitat vers la cultura de les arts de viure. Ara bé, el capitalisme ens aboca al fet que quasi totes les nostres activitats tenen un objectiu utilitari i deixa molt poc espai per a desenvolupar les arts de la vida, les quals van periclitant a cada nova etapa del capitalisme. En conseqüència, el capitalisme ens transporta a l'abundància, però en el mateix camí ens priva, d'una manera gradual i subtil, dels fruits d'aquesta etapa daurada de l'abundància. Com diu un molt bon lector de Keynes, l'economista Antonin Pottier, en el capitalisme «l'assoliment de l'abundància anihila la cultura».

En un article del 26 d'agost de 1936 —després de la publicació de *La teoria general*—, escrit per a la revista *Listener* i titulat «Art and the state» (L'art i l'estat), Keynes diu que «aquest ideal utilitarista i economista —quasi podríem dir financer—, com l'única finalitat respectable de la comunitat en conjunt (imposat al segle XIX i amb uns efectes que avui continuen), pot ésser l'heretgia més lamentable que ha trobat ressò en un poble civilitzat. Pa i només pa, i el pa acumulant-se a taxes d'interès compost fins a convertir-se en pedra».

Al llarg de la lectura de l'assaig «Els nostres nets» hem trobat un *leitmotiv*: per a assolir una societat ideal civilitzada cal capgirar el moviment utilitarista i economicista que el capitalisme va consolidant a mesura que s'expandeix. Per a Keynes, el problema econòmic no és un problema de subsistència, sinó que és un problema d'interpretació de l'economia política i d'aplicació de l'art de governar. Els economistes hem fet valer una anàlisi econòmica als antípodes de la visió de Keynes i defensem un projecte ben estrany, com critica Robert Skidelsky: volem

reconvertir la humanitat en gent que cregui en les coses que els economistes definim com el que considerem que la humanitat és. Els economistes hauríem d'entendre que les comunitats humanes no estan disposades a acceptar la recerca de l'eficiència econòmica a qualsevol preu. La nostra pretensió de definir l'home com un agent racional optimitzador posseït per l'esperit del càlcul financer hauria d'ésser sotmesa a una profunda reflexió, que es fa quasi impossible quan la disciplina evoluciona vers un gran tecnicisme i una pseudopositivitat.

No tinc cap dubte que les matemàtiques ajuden a definir els conceptes i poden facilitar el pensament rigorós; també crec que l'estadística pot ajudar a ajustar la nostra infatigable imaginació i pot constituir un fre a la nostra fantasia. Nogensmenys, cal anar amb cura amb la utilització d'aquestes eines. En el darrer paràgraf del llibre de Vera Zamagni titulat *Una historia econòmica. Europa de la Edat Media a la crisi de l'euro*, hi figura una citació d'una conferència de John Hicks de l'any 1941 a la Manchester Statistical Society titulada «Education in economics» («Educació en economia»). Hicks va dir als assistents: «Un matemàtic que és només un matemàtic i no res més que un matemàtic no fa mal a ningú. Un economista que és només un economista i res més que un economista constitueix un perill públic. L'economia no és res en si mateixa; es tracta de l'estudi d'un aspecte de l'ésser humà en la societat (...). L'economia actual presenta un greu perill de maquiavelisme: la consideració dels problemes socials com a objecte de les tècniques, però no com a elements de la recerca general de la vida bona». Segons Hicks, la formació dels economistes havia d'incloure economia, estadística, política i història de l'economia; és a dir, els economistes havien de tenir la ment oberta al discurs d'altres ciències socials.

També Keynes va expressar amb claredat com entenia la feina de l'economista. En la seva magnífica biografia sobre Alfred Marshall, va dir: «L'estudi de l'economia no sembla que requereixi dots especialment rellevants. No és, tal vegada, en l'aspecte intel·lectual, una matèria fàcil en extrem, en comparació dels estudis més elevats de la filosofia o de la ciència pura? I, tanmateix, un bon economista, o simplement un economista competent, és una autèntica raresa. Matèria fàcil en la qual pocs destaquen. Tal vegada la paradoxa resideix en el fet que, en economia, el mestre ha de posseir una rara *combinació* de capacitats. Ha d'assolir un nivell elevat en distintes direccions i combinar capacitats que, sovint, no es tenen en una mateixa persona. Ha d'ésser, d'alguna manera, matemàtic,

historiador, estadista, filòsof; manejar símbols i parlar amb paraules; contemplar el que és particular sota el prisma del que és general; abordar l'abstracte i el concret en el mateix vol del pensament. Ha d'estudiar el present a la llum del passat i amb la mirada posada en el futur. La seva mirada ha d'abastar totes les parts de la naturalesa i de les institucions humanes. Ha d'ésser al mateix temps interessat i desinteressat, distant i incorruptible com l'artista, i, no obstant això, a vegades s'ha d'agafar tant a la terra com el polític. Si no del tot, si en bona part, Marshall posseïa aquest ideal polièdric. Però, per damunt de tot plegat, aquesta varietat d'educació i personalitat li concedia el do essencial que és imprescindible a l'economista: era en grau elevat historiador i matemàtic, estudiós, al mateix temps, del particular i del general, del temporal i de l'etern».

Haver abandonat el camí suggerit per Keynes i Hichs ens ha portat a defensar el que Jeff Madrick qualifica en el llibre del 2014 de *Seven bad ideas. How mainstream economists have damaged America and the world* («Set males idees. Com els economistes del corrent dominant han perjudicat Amèrica i el món»). Aquestes set males idees són: primera, una defensa equivocada de la «mà invisible» d'Adam Smith com una justificació de l'automatisme autoregulat dels mercats; segona, la defensa de la llei de Say com a justificació de l'austeritat pressupostària; tercera, l'obligació dels governs de no intervenir en l'activitat econòmica sigui quina sigui la conjuntura econòmica; quarta, l'establiment de la baixa inflació com a únic objectiu de la política econòmica; cinquena, la impossibilitat lògica de l'existència de bombolles especulatives a partir de models matemàtics de valoració d'actius cada vegada més sofisticats; sisena, la globalització com a fórmula indiscutible del creixement econòmic mundial; i, setena, la superioritat de la ciència econòmica sobre les altres ciències socials, creença errònia que no ens ajuda als economistes a obtenir resultats plausibles en alguns dels nostres models.

La història, la ciència política, la sociologia, la psicologia i l'antropologia no són ciències que aportin un discurs concloent, en el sentit que no poden demostrar o refutar a la perfecció les hipòtesis dels seus models, però tenen millors supòsits que els que fem servir els economistes. Hem d'admetre la sorpresa dels altres investigadors en les ciències socials quan nosaltres afirmem des de la teoria de les expectatives racionals que tots els que participen en el mercat tenen creences correctes respecte al que passarà als preus en un futur (sic).

En l'extraordinari assaig sobre Thomas Robert Malthus —economista que sentia proper en algunes idees—, Keynes va escriure una frase lapidària entre dos llargs paràgrafs, frase que hauriem de tenir sempre present els economistes: «L'economia és una ciència molt perillosa».

Segons Keynes, si no sobreestimem la importància del problema econòmic ni sacrificuem davant les seves suposades necessitats altres qüestions de més significat per a la vida humana, aleshores la qüestió dels fets i dels problemes econòmics estarà reservada als economistes en qualitat d'especialistes comparables als dentistes en el seu àmbit professional. La darrera frase que figura a l'assaig «Els nostres nets» diu així: «Seria magnífic que els economistes aconseguissin ésser considerats persones modestes i competents com els odontòlegs!». És a dir, com reflexiona Robert Skidelsky, «els economistes amb les seves anàlisis i propostes concretades en un art de governar ens poden conduir a un creixement sostingut i sostenible, però, un cop assolit un nivell de benestar material que cobreixi les necessitats absolutes, s'han d'enretirar i deixar de supervisar les nostres vides des del predicament de l'eficiència en el fals regne de l'escassetat». A «Els nostres nets» Keynes dibuixa una perspectiva en la qual tal vegada la humanitat acabarà necessitant els economistes, no com els metges de capçalera o com els especialistes en malalties rellevants, sinó com els dentistes, que, si són bons professionals, ens cuiden d'una manera eficient però sense pretensions.